

Karakolda doğru söyler, mahkemede şaşar! Bereketzâde'nin Tenâkuz-ı Fıkhî Adlı Eseri Bağlamında Mahkemede Çelişkili Beyan*

Mehmet Uslu & Murat Şimşek

Öz

Konu ve Amaç: Bereketzâde İsmail Hakkı (1851-1918) yaşadığı dönemin siyasi ve sosyal olaylarını edebi ve hukuki kimliğiyle yakından takip etmiş ve bunları mümkün olduğunca eserlerine yansıtmış bir Osmanlı alimi ve hukukçusudur. Bereketzâde hukukçu kimliğinin de etkisiyle o günün şartlarında bütün adliye memurları için istifade edilebilecek bir kaynak olması düşüncesiyle *Tenâkuz-ı Fıkhî* adıyla tercüme-telif tarzı bir eser kaleme almıştır. O, tenakuzu lugavî, usûlî, mantıkî ve fıkhî olmak üzere dört kısımda incelemiştir. Fıkhî tenakuzu ise sarîh veya zımnî olarak iki sözün diğer kişi aleyhine çelişmesi olarak tanımlamıştır. Çalışmanın amacı yargılama hukukunda tenakuzun yerini ve Bereketzâde'nin bu konudaki görüşlerini değerlendirmektir.

Yöntem: Çalışmada tasviri yöntemle Bereketzâde'nin eseri üzerinden tenakuz konusunun analizi yapılmıştır. Tenakuzun hangi durumlarda davaya mâni olduğu bazı örneklerden hareketle araştırılmıştır.


Bulgular: Bu makalede hangi durumlarda tenakuzun mahkemece geçerli sayılacağı, her meselede tenakuzun cari olup olmadığı, hangi tür tenakuzun davanın sıhhatine mâni olacağı, dava sürecinde yapılan şahitliğin davaya muvafık olup olmaması açısından tenakuz durumları, şahitler arasındaki ve şahitlikle dava arasındaki tenakuzun davanın sıhhatine etkisi gibi konularda hukuki durumlar örnekleriyle tespit edilmiştir.


Sonuç: Genel bir hukuk prensibi olarak mahkemede kişinin kendi aleyhine çelişkili beyanı davanın sıhhatine mâni değilken diğer şahsın aleyhine olan tenakuzu davanın sıhhatine mâni olur. Sadece bazı tenakuz türleri davanın sıhhatine mânidir. Dava sürecinde şahitliğin davaya muvafık olmaması tenakuzdur ve hükme mânidir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Tenakuz, Bereketzâde, Mahmûd Hamza, Tenâkuz-ı Fıkhî, Dava

* Bu makale Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Bereketzâde'nin Tenâkuz-ı Fıkhî Adlı Eseri Bağlamında Osmanlı Son Dönem Yargılama Hukukunda Tenâkuz" adıyla hazırlanan yüksek lisans tezinden istifadeyle kaleme alınmıştır.

M. A., Vaiz, DİB., Konya Müftülüğü, mehmetuslukonya@gmail.com
Preacher, Presidency of Religious Affairs, Konya Mufti Office
Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, muratsimsek@karabuk.edu.tr
Prof. Dr. Karabük University, Faculty of Islamic Sciences

 This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.
Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

 Uslu, Mehmet-Şimşek, Murat. "Karakolda doğru söyler, mahkemede şaşar! Bereketzâde'nin Tenâkuz-ı Fıkhî Adlı Eseri Bağlamında Mahkemede Çelişkili Beyan". *Mutalaa* 1/1 (Ağustos 2021), 73-87.

ORC ID: orcid.org/0000-0002-4031-5950

ROR ID: ror.org/007x4cq57

 ORC ID: orcid.org/0000-0002-3496-7872

ROR ID: ror.org/04wy7gp54

DOI: doi.org/10.5281/zenodo.5245237



Geliş tarihi: 01.07.2021

Kabul tarihi: 16.07.2021

Contradictory Statement in Court in the Context of Bereketzade's Tenākud-ı Fıkhî

Abstract

Subject and Purpose: Bereketzâde İsmail Hakki is an Ottoman scholar and lawyer. He closely followed the political and social events of the period he lived in with his literary and legal identity and reflected them in his works as much as possible. With the influence of his jurist identity, he wrote a translation-copyright work under the name Tenākud-ı Fıkhî, with the thought of being a resource that could be used by all court officials in the conditions of that day. In this study, the place of tenākud in judicial law and Bereketzâde's views on this subject are included. Bereketzâde examined the tenākud in four parts: lexically (lugavî), methodically (usûlî), logical and fiqh. Fiqh conflict is defined as the contradiction of two words, either explicitly or implicitly, against the other person. The aim of this study is to evaluate the place of conflict in judicial law and Bereketzâde's views on this issue.

Method: In the study, the analysis of the subject of tenākud was made through the work of Bereketzâde with the descriptive method. In which cases the tenākud prevented the lawsuit has been investigated based on some examples.

Results: In this article, issues such as in which cases the tenākud will be considered valid by the court, whether the tenākud is valid in every case, which type of tenākud will prevent the proper of the lawsuit, the tenākud situations in terms of whether the testimony made during the trial is compatible with the lawsuit, the effect of the tenākud between the witnesses and between the witness and the lawsuit on the proper of the case etc. has been determined with examples.

Conclusions: As a general principle of law, contradictory statements against oneself in court do not hinder the soundness of the case. However, tenākud against the other person will hinder the soundness of the case. Only some types of tenākud impede the soundness of the case. In the litigation process, the fact that the testimony is not compatible with the case is a tenākud and prevents the judgment.

Keywords: Islamic Law, *Tenākud*, Bereketzâde, Mahmud Hamza, *Tenākud-ı Fıkhî*, Courts

Giriş

İslâm hukukunda dâvaların mahkemede nasıl görüleceği, davacı ve davalılara yöneltilecek sorular, deliller arası öncelik, tarafların çelişkili beyanları gibi konularda çok zengin bir literatür mevcuttur. Dâva esnasında tarafların, iddia ve delillerini iptal edecek şekilde paradoks içeren beyan ve talepte bulunmaları (tenakuz) davanın reddine sebeptir. Hangi tür iddia ve taleplerin tenakuz içerdiği, hangilerinin uzlaştırılmasının mümkün olacağı konusunda ayrıntılı örneklendirmeler ve tartışmalar vardır. Bu konuda *Mecelle*'de bazı hükümler bulunmaktadır (md. 1647-1659). Bu araştırmanın konusu fikhî tenakuzdur. Bunun doğrudan tanımını klasik eserlerde bulmak güçtür. Fıkıh metinlerinde genelde lugavî tenakuz kastedilmiştir. Tanımlamaya yönelik bazı çabalar da olmuştur. Örneğin davacının davasında önce ikrar ettikten sonra inkarını içermesi şeklinde tanımlanmıştır. *Mecelle*'de tenakuz, davacının davasına aykırı bir sözün önceden söylenmiş olması (müddeiden kendi davasına münâkız, yani davasının butlanını mucib bir söz sebkat eylemiş olmaktır) şeklinde tarif edilmiştir (*Mecelle*, md. 1615).

Bereketzâde İsmail Hakki Bey'in *Tenakuz-ı Fıkhî* adlı eseri bu konuda müstakil nadir eserlerdendir. Bu araştırma tenakuz meselesini Bereketzâde'nin bu eseri çerçevesinde incelemeyi konu edinmiştir. Bu eser özelinde davalarda tarafların kendi iddia ve delillerini çürütecek şekilde çelişkili beyan ve talepte bulunmaları (*tenakuz*) konusuna değinilecektir. Şam müftüsü Mahmûd Hamza'nın davalardaki çelişkiyi konu edinen *et-Tefâvuz/d fi't-tenākuz/d* adlı eseri Bereketzâde İsmâil Hakki tarafından *Tenākuz-ı Fıkhî* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir (İstanbul 1307). Eser sadece bir tercüme olmayıp Bereketzâde tarafından bazı önemli fikhî konuların ve mantık ilmine ait kaidelerin de

ilavesiyle telif edilmiş bir İslam hukuku kitabıdır.¹ Bereketzâde'nin eseri hazırlamasındaki amaçlarından biri de hukukçu kimliğinin de etkisiyle, o günkü adli teşkilatta görev yapan hakimler için istifade edilebilecek bir kaynak olması düşüncesidir.²

Eser tenakuz meselesini fıkıh penceresinden ele alır. Ayrıca zâhiru'r-rivâye, istihsan, mütevâtir, şahitlerin ihtilafı durumunda davanın devamı gibi konular esere Bereketzâde tarafından ilave edilmiştir. Eserin başında "İhtar" başlığıyla noktalama işaretlerinin önemine yer verilmiştir. Dibâce'nin ardından gelen önsöz "A'cezu'l-ibâd İsmail Hakkı, Ankara 1890 (1307 Ramazan)" olarak imzalanmıştır. Tenakuz-ı Fikhî yazarın "Reis-i Mahkeme-i İstinâf-ı Beyrut" imzasıyla neşredilmiştir. İstanbul'da Nişan Berberyan Matbaası'nda H. 1308 (M. 1890) yılında basılmıştır.

Yazar eserini Sultan II. Abdülhamid Han'a sunduğunu söyler. Daha sonra Bereketzâde'nin el yazısıyla yazılmış dibâce bölümü gelir. Yazar burada tenakuz fikhî hakkındaki tereddütleri giderecek bir eser yazılmadığından muzdarip olduğunu, sonunda Şam müftülerinden Mahmûd Hamza'nın eserini bulup tercüme ettiğini anlatır.

Matbu nüshasında doksan altı sayfa süren eserin sonunda Çorum Müftüsü Ahmet Fevzi Efendi ve Beyazıt Dersiâmlarından Ankaravî Abdulhalim Efendi'ye ait birer takriz yazısıyla hata ve savab cetveli bulunur. Eserin müellifi olan Şam Müftüsü Mahmûd Hamza, *Mecelle*'nin hazırlanması sürecinde ihtiyaç duyuldukları kendilerine başvuru heyet dışındaki hukukçulardan biridir. *Mecelle*'yle ilgili bazı hususlarda Ahmet Cevdet Paşa'yla yazıştığı bilinmektedir.³ Tenakuz konusunda muasır bir araştırma olarak Muhammed Abdullah Muhammed eş-Şinkî'nin *Te'âruzu'l-beyyinât fi'l-fikhî'l-İslâmî: Dirâse mukârene beyne'l-mezâhibi'l-erba'a*'sı anılabilir (Riyad 1412/1992). Bu eser tenakuz meselesini dört mezhep açısından ele alarak geniş bir şekilde incelemiştir.

1. Bereketzâde İsmail Hakkı (1851-1918)

7 Receb 1267/8 Mayıs 1851'de İstanbul Zincirlikuyu'da Atık Ali Paşa Mahallesi'nde doğdu. Babası el-Hâc Hasan Basri, dedesi Dersaadette Ayasofya Camii dersiâmlarından İsmail Hakkı b. Mehmed'dir. Babası sarayda çuhadarlık yapmıştır ve Şâbânî şeyhi Kuşadalı'nın halifelerinden biridir. Ailesi Mamûretü'l-Azîz vilayetine bağlı Eğin (Kemâliye) nahiyesinde Bereketoğulları sülalesine mensuptur.⁴ Bereketzâde bir yaşında iken babası vefat etti. Üvey babası Masalı Mehmet Efendi ise Şeyh Abdulaziz Efendi'ye bağlı türbedar bir şeyhtir. Üvey babası ümmî olmasına rağmen Türkçe dışında iyi derecede Rumca ile Mora isyanı sonrası dağılan ailesini bulmak için gittiği Şam'da öğrendiği Arapça ve Farsça dahil üç yabancı dil bilmekteydi. Bereketzâde ile ilgilendi ve iyi bir eğitim almasını sağladı.⁵

Bereketzâde İsmail Hakkı kısa bir süre Canfedâ Hatun Mektebi'nde okudu. Ardından Fatih'teki Hâfız Paşa Sıbyan Mektebi'nde hafızlık yaptı.⁶ O, eğitim hayatına geleneksel yöntemler uygulayan medreselerde başladı, daha sonra Batılı anlamda eğitim yapan

¹ Mahmud Hamza, *et-Tefâvuz fi't-Tenâkuz*, çev. Bereketzâde İsmail Hakkı, *Tenâkuz-ı Fikhî* (İstanbul: Nişan Berberyan Matbaası, h. 1308, m. 1890-91).

² Osman Yiğitoğlu, *Bereketzâde İsmail Hakkı ve Anılarına Göre Son Dönem Osmanlı Toplumuna* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 56-57.

³ Ekrem Buğra Ekinci, "Mecelle Hakkında Değerlendirmeler", *Adalet Dergisi* 62 (2019/1), 347.

⁴ Bereketzâde İsmail Hakkı, *Yâd-ı Mâzî*, haz. Mümtaz Habib Güven (İstanbul: Nehir Yayınları, 1997), 10.

⁵ Bereketzâde, *Yâd-ı Mâzî*, 9-14.

⁶ Mehmet Okuyan, "Bereketzâde İsmail Hakkı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5/490.

okullarda öğrenimine devam etti. Bu okullarda Şeyh Ahmed Temîmî, Arnavut Tahsin Efendi, muhaddis ve edip Bingazili Ahmed Şetvan Efendi, Edîb Abdî Bey (Abdullâh er-Rûmî), Hâfız İsmâil Efendi, Basriyyûn Ahmed Efendi gibi dönemin ünlü isimlerinden Arap dili, felsefe ve İslami ilimlerin birçok alanında dersler aldı. Ayrıca kıraat ilminde icazet aldı.⁷

Bereketzâde hatıratında eğitim hayatında iz bırakan bazı hocalarıyla ilgili bilgiler verir. İlk olarak kendisine Kur'an-ı Kerim ve talim ilmini öğreten Hafız İsmail Efendi'den "abid, zahid, hulûs-u kalbe sahip övülecek vasıflı bir zat" olarak bahseder. Daha sonra Basriyyûn Ahmed Efendi'ye Arapça gramer derslerine devam etmiştir. Önce misafir olarak derslerini dinlediği ve daha sonra talebesi olduğu Mustafa Şevket Efendi'yi "cihânın allâmesi" görenek ona fevkalâde kıymet vermektedir.⁸ Bir gün Mustafa Şevket Efendi'nin kendisinden övgüyle söz etmesi onun hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Hocasının bu sözlerinden cesaret alarak genellikle son sınıf talebelerinin katıldığı "Tarîk Kadılığı" imtihanına girip kazanmıştır. Derslerini çok beğendiği Abdi Bey'i⁹ de şükranla anmaktadır. Yaşadığı dönemde çok eleştirilen ve hakkıyla tanınmadığı için itiraz oklarına maruz kaldığını düşündüğü hocası Arnavut Tahsin Efendi'nin de onun eğitim hayatında önemli yeri vardır. "Dünyanın alayışını ilim sevgisine feda eden, hakikatşinas bir feylesof" olarak tanımladığı Tahsin Efendi'den hassaten istifade ettiğini belirtmektedir.¹⁰

Medrese tahsilini tamamladıktan sonra Mülkiye Mektebi'ne girmiştir. Buraya girme sebebinin kaymakam olma sevdasından değil, o zaman orada okutulan derslerden yararlanmak olduğunu ifade etmektedir ki¹¹ bir buçuk yıl devam ettikten sonra Dârülfünun'a geçmesi bu sözlerini doğrulamaktadır. Dârülfünun'da Vidinli Tevfik Paşa'dan riyaziye, Münif Paşa'dan ilm-i servet, Hilmi Efendi'den tarih ve coğrafya, Aziz Bey'den hikmet-i tabiiye dersleri almıştır. Dârülfünun'un kendi ifadeleriyle "devlete ait bazı düşüncelere dayanarak" 1871'de kapatılmasıyla buradaki tahsili de yarıda kalmıştır.¹²

Bereketzâde'nin hangi dilleri bildiğini tam olarak tespit etmek güçtür. Ancak eserlerinde bu konuda yer alan ipuçlarından Fransızca, Arapça ve Farsçayı bildiği hususunda kanıtlar vardır. Örneğin Arapça konuşmayı bilmeyen medreselilerden muzdariptir.¹³ Fransızca bir eserde şahit olduğu hatalara binaen ise bir eser kaleme almıştır.¹⁴ Ayrıca hatıratındaki bazı bilgilere istinaden Mora doğumlu olan üvey babası Mehmet Efendi'den dolayı Rumca bilmesi ihtimal dahilindedir.¹⁵

⁷ Okuyan, "Bereketzâde İsmail Hakkı", 5/490.

⁸ Bereketzâde, *Yâd-ı Mâzî*, 26-27, 52. Bereketzâde, hatıratının sonunda bu hocaya dair bir hal tercümesi de yazmıştır (331-335).

⁹ İsmail Taşpınar, *Hacı Abdullah Petrici'nin Hıristiyanlık Eleştirisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2008), 8-9. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. Fikri Yavuz - İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, t.y.), 1/333. Okuyan, "Bereketzâde İsmail Hakkı", 5/490; Rûveyda Tezel, *Bereketzâde İsmail Hakkı'nın Metâlib-i Âliye Adlı Eserinin Çeviri Yazısı ve Eserin Teleolojik Delil Bağlamında Tahlili* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹⁰ Bereketzâde, *Yâd-ı Mâzî*, 36.

¹¹ Bereketzâde, *Yâd-ı Mâzî*, 37.

¹² Bereketzâde, *Yâd-ı Mâzî*, 37.

¹³ Bereketzâde, *Yâd-ı Mâzî*, 31.

¹⁴ Bkz. Bereketzâde İsmail Hakkı, *Necâib-i Kur'aniyye*, haz. Ertuğrul Özalp (İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2002), 7, 8.

¹⁵ Bereketzâde, *Yâd-ı Mâzî*, 15, 247.

**Karakolda doğru söyler, mahkemede şaşar! Bereketzâde'nin Tenâkuz-ı Fikhî Adlı Eseri
Bağlamında Mahkemede Çelişkili Beyan**

Bereketzade'nin yazı hayatı Namık Kemal'in çıkarmakta olduğu *İbret* gazetesiyle başlar. Bu gazetede Ahmet Mithat Efendi, Ebuzziya Tevfik, Mustafa Nuri gibi dönemin tanınmış isimleriyle çalışma fırsatı bulur. Namık Kemal ve ekibinin, Sultan Abdülaziz'e karşı yeğeni Şehzade Murad'a yakınlığı, 1873'te *İbret* Gazetesinin kapatılmasına, Namık Kemal ile yakın temas içinde bulunan Ebuzziya Tevfik, Ahmed Midhat, Mustafa Nuri ve Bereketzâde'nin tutuklanmasına yol açmıştır.¹⁶ Bir müddet sonra zikredilen isimlerle birlikte sürgüne gönderilmiştir. Ahmet Mithat ve Ebuzziya Tevfik Rodos'a, Nâmık Kemâl Kıbrıs'a, Bereketzâde ve Mustafa Nuri ise Akka'ya sürülmüştür.¹⁷ Sürgüne gittiğinde 22 yaşında olan Bereketzâde, cezayı makul bulmayışının sebeplerini bizzat hatıratında paylaşır. Hatta Namık Kemal'in *İbret* Gazetesi'nin kapatılma kararı üzerine kaleme aldığı savunma niteliğindeki veda yazısına hatıratında yer verir.¹⁸

Her ne kadar aynı kaderi paylaşıp sürgüne gönderilse de Bereketzâde'nin Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne mensup olmama ihtimali yüksektir. Cemiyetin üyelerinin yazarlığını yaptığı *İbret* Gazetesi'ndeki kısa süreli yazarlığı ve yazarlarıyla tanışıklığı hatıralarından anlaşıldığına göre kaderin bir cilvesi olarak gelişmiştir. Çalıştığı matbaa sayesinde birçok gazeteye yazılar gönderme fırsatı bulmuştur. *İbret*'e gönderdiği makalelerin Nâmık Kemâl tarafından beğenilip, gazeteye davet edilmesi başına gelen olayların sebebi olmuştur.¹⁹ Nitekim Nâmık Kemâl de sürgün mektuplarında, Bereketzâde'nin maddi ihtiyacını hatırlatarak, onun risalelerinin parasının peşin olarak Akka'ya gönderilmesi lüzumunu belirtmesi de tanışıklığında maddi sebeplerin ön planda olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca hatıratının hiçbir yerinde Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nden söz etmemektedir.²⁰

Bereketzâde, Akka'da üç yıl süren sürgün hayatının ilk dönemlerinde doğrudan cezaevine girmese de bir nevi hapis hayatı yaşamıştır. Daha sonra kısa bir süre kalebent olarak çalıştıktan sonra sürgünün kalan bölümünde daha rahat bir hayat sürmüştür. Bir müddet sonra kale içinde kalmasına gerek olmadığına karar verilerek dışarıda ev tutma hakkı verilmesiyle rahata kavuşmuştur. Hatta bu sırada ihtiyaç üzerine birkaç ay öğretmenlik yapmıştır.²¹ 1876 yılının haziran ayında sürgün hayatı sona ermiş ve İstanbul'a dönmüştür. Hatıratında diğerleri daha yakın ve güzel yerlere sürgün edilirken, kendilerinin Akka'ya sürgün edilmelerine ilk başlarda üzülmelerine rağmen daha sonra yaşanan gelişmelerin buraya gelmelerinin kendileri için daha hayırlı sonuçlar doğurduğunu belirtmektedir.²² Sürgünde *Muhsin* ismiyle yazılar yazmış, bazı Arapça eserleri Türkçe'ye çevirmiş, *Tefsir-i Kâdî*, Kastalânî'nin *Buhârî Şerhi*'ni, *İhyâ'u'l-Ulûm* ve *Mesnevî-i Şerîfî* mütalaa etmiştir.²³

Bereketzâde'nin sürgün hayatı 1876'da Sultan V. Murat'ın tahta geçmesiyle son buldu. İstanbul'a döndükten sonra çeşitli devlet görevlerinde bulundu. Kaymakamlık, defterdarlık, mahkeme reisliği, başsavcılık, temyiz mahkemesi üyeliği gibi vazifeler aldı.²⁴

¹⁶ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 80.

¹⁷ Bereketzâde, *Yâd-ı Mâzî*, 41-61

¹⁸ Bereketzâde, *Yâd-ı Mâzî*, 42-55, 73.

¹⁹ Bereketzâde, *Yâd-ı Mâzî*, 39-40.

²⁰ Bkz. Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, haz. Şemsettin Kutlu (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973), 520, 539.

²¹ Bereketzâde, *Yâd-ı Mâzî*, 145-146.

²² Bereketzâde, *Yâd-ı Mâzî*, 54.

²³ Bereketzâde, *Yâd-ı Mâzî*, 31.

²⁴ Mehmet Okuyan, "Bereketzâde İsmail Hakkı", 490.

Sürgün dönüşü bir müddet bekleyen İsmail Hakkı'nın Meclis-i Maarif'e aza olarak atanması gündeme geldiyse de Mithat Paşa'nın Avrupa'ya sürülmesiyle akim kaldı.²⁵

Bereketzâde İsmail Hakkı'nın ilk resmi görevi Akşehir kaymakamlığıydı. Memuriyete başlamasında o tarihte Dahiliye Nâzırı olan Ahmet Cevdet Paşa'nın büyük katkısı oldu.²⁶ Memuriyet hayatında önemli yeri olan bir diğer kişi kendisi Akşehir kaymakamı iken Konya valisi olan Ziya Paşa'dır. Bazı meselelerde onunla beraber çalıştı, özellikle tefecilerle mücadelede büyük gayret gösterdi.²⁷ Ayrıca kaymakam olarak görev yaptığı Akşehir'de, müslüman çocukların eğitimini üstlendi, okul açtı, küçük çocukları okula, büyük çocukları sanat erbabının yanına çıraklığa gönderdi.²⁸ Bereketzâde'nin halkın sorunlarıyla yakından ilgilenmesi Ziyâ Paşa'nın dikkatini çekti.²⁹ Ziya Paşa'nın Adana valiliğine atanmasının ardından Akşehir'de onun faaliyetleri nedeniyle düzenleri bozulan bir kısım şahıslar yeni Vali Akif Paşa'ya büyük hediyeler sunup başka bir yere atanmasını rica ettiler. Ancak bu teşebbüsleri karşılık bulmadı, bilakis yeni vali, Bereketzâde'ye daha fazla iltifat ve teveccüh gösterdi ve vilayetin resmi gazetesinde kendisi hakkında takdirnamelerini sunarak diğer kaymakamlara örnek olarak gösterdi.³⁰

1878 yılından itibaren yargı alanında çeşitli görevler aldı. Sırasıyla Halep, Diyarbakır ve Sivas İstinaf Mahkemeleri Savcılığı, Kastamonu, Ankara Bidayet Mahkemeleri Birinci Reisliği, Beyrut İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesi Reisliği, Yanya ve İşkodra Vilayetleri Adliye Müfettişliği, İstanbul Bidayet Mahkemesi Azalığı, İstinaf Mahkemesi Azalığı, İstinaf Mahkemesi Cunha Kısmı Reisliği, İstinaf Mahkemesi Hukuk Kısmı Reisliği görevlerinde bulundu. II. Meşrutiyet'ten sonra Yargıtay üyeliği, başsavcılık ve Temyiz Mahkemesi üyesi oldu. Başsavcılık görevini sürdürmekte iken, 1918 (1337) yılında, İstanbul'da vefat etti.³¹

Bereketzâde, tefsir, fıkıh, siyer, kelâm-felsefe, mantık, dil gibi birçok alanda eserler verdi. Eserlerinde dikkat çeken en önemli özellik edebi kişiliğine rağmen bu yetkinliğini ön plana çıkarmak için değil, sosyal veya siyasal ihtiyaçlara cevap vermek için yazılan eserler olmasıdır. Bereketzâde özgüvenle geleneğe dayanmakta, birçok ilim ve fikir adamının görüşlerinden yararlanmaktadır.³² Aynı zamanda onun farklı görüşlere önyargısız yaklaştığı söylenebilir.³³ Tespit edilebilen on dört eseri mevcuttur.³⁴ Yayımlanan kitapları yanında, *İbret*, *Sırât-ı Müstakîm*, *Sebîlü'r-Reşâd*, *Kelime-i Tayyibe*, *İstikbâl* ve *Basîret* gibi çeşitli dergi ve gazetelerde siyasî ve ilmî makaleleri ve şiir denemeleri bulunmaktadır.

Aslen bir hukukçu olan Bereketzâde İsmail Hakkı dönemindeki üslup, belagat, fesahat, sarf ve imla gibi konularda eserler kaleme aldı. Hukukçu kimliğine rağmen kutsal bir değer

²⁵ Bereketzâde, *Yâd-ı Mâzî*, 209.

²⁶ Bereketzâde, *Yâd-ı Mâzî*, 212-215.

²⁷ Bereketzâde, *Yâd-ı Mâzî*, 255-257.

²⁸ Bereketzâde, *Yâd-ı Mâzî*, 251-252.

²⁹ Bereketzâde, *Yâd-ı Mâzî*, 257-260.

³⁰ Bereketzâde, *Yâd-ı Mâzî*, 293.

³¹ Bereketzâde, *Yâd-ı Mâzî*, 96-208.

³² Bkz. Bereketzâde, *Necâib-i Kur'aniyye*, 28, 107.

³³ Mehmet Okuyan, *Son Dönem Osmanlı'da İki Müfessir: Bereketzâde İsmail Hakkı ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa*, Samsun: Etüt Yayınları, 2001), 72-75, 164.

³⁴ Bereketzâde'nin eserleri için bk. Bereketzâde, *Yâd-ı Mâzî*; Okuyan, *Son Dönem Osmanlı'da İki Müfessir*, 25-35. Yiğitoğlu, *Bereketzâde İsmail Hakkı*, 50-56; Muhammed Coşkun, *Bereketzâde İsmail Hakkı'nın Envâr-ı Kur'an Tefsiri ve Diğer Tefsir Yazıları* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 35-40; Mehmet Gürbüz, "Esrâr-ı Belâgat'ta Fesahata Dair", *Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu*, Ankara, 15-16 Mayıs 2009, 333-348.

olarak gördüğü dile sarıldı.³⁵ İsmail Hakkı, imla, noktalama, belagat, dilin kuralları gibi konularda da kitaplar yazdı. Osmanlı Türkçesi'nin imlasıyla yazı dilinin ıslahı konularını işleyen *Meşveret*; *Osmanlı Sarfının Mebadisi*,³⁶ *Esrâr-ı Belâgat* adlı müstakil eserleri yanında *Envar-ı Kur'an* ve *Tenâkuz-ı Fikhî* gibi eserleri içerisinde dilin önemine işaret etti.

Bereketzâde eserlerinde “Hakkı”, “İsmail Hakkı”, “Bereketzâde İsmail Hakkı” adlarıyla beraber “ed’afu’l-ibâd (kulların en zayıfı)”, “a’cezu’l-ibâd (kulların en âcizi)” sıfatlarını kullandı. Bereketzâde'nin eserlerini bu künyeleri kullanarak imzalamasında, içinde yetiştiği tasavvuf terbiyesi etkisinin olduğu görülebilir. Ayrıca sürgündeyken yazdığı eserlerde “Muhsin” künyesini kullandı.³⁷

Bereketzâde İsmail Hakkı eserin önsözünde bu tercümenin ortaya çıkma sebebinin bu konudaki ihtiyaçtan hasıl olduğunu ifade eder. Çünkü tenakuz fıkhı hakkında tereddütleri giderecek bir eser yazamadığından muzdariptir.³⁸ Bu nedenle bu eksikliği gidermeyi kendisine bir vazife olarak edinmiş ve Şam müftülerinden Mahmûd Hamza'nın *et-Tefâvuz fi't-Tenakuz* adlı eserini bulup tercüme etmiştir. Tercüme esnasında eserin aslına sadık kalmakla birlikte tenakuza sebep olan hususlarla ilgili kendi düşüncelerini ve aldığı notları da eserin sonuna eklemiştir.

Tenakuz konusunda çok sayıda dava olmasına rağmen tenakuz fıkhında ehil insan azlığını şu şekilde anlatmaktadır: “*Deâvîde tenakuza dar zamanda suâl ol kadar tekessür etti ki hatta tenakuzun vücûd ve ademine vâkıf olanlar pek az bulundu.*”³⁹ Ona göre bunun sebebi, tenakuzu tarif ve tavsif edenlerin sayıca çok az olması ve olanlarının da tearuzu giderme hususunda gerekli olan rükün, şart ve konulara yeterli ehemmiyeti göstermeyip konu dışına çıkmalarıdır. Hatta kadı veya fetvaya yetkili olan zevatın bu hususta dikkatini çekmek ve faydalanmalarını sağlamak için; “*et-Tefâvuz fi't-tenakuz*” ismini verdiği muhtasar bir makale hazırladığını da söylemektedir.⁴⁰

2. Tenakuz Terimi ve Lugavî, Usûlî, Mantıkî ve Fikhî Tenakuz

Tenakuz sözlükte “çelişki” anlamına gelmektedir. Bereketzâde *Tenâkuz-ı Fikhî* eserinde tenakuz terimini “lugavî kelimelerin anlaşılmasındaki çelişkiler” ve “iki kelimenin birbiriyle zıtlaması” olarak tarif ettikten sonra bir kimsenin söylediği sözün diğer anlamları bozmasını örnek olarak vermektedir.⁴¹ O, tenakuzu zahirlerindeki görünüşlerinden dolayı aralarında çelişki ve ihtilaf olduğu zannedilen ayetleri inceleyen, gerçekte bu ayetler arasında herhangi bir çelişki olmadığını izah eden ilim olarak tanımlar. Bir sözün diğerine uymaması, çelişmesi, anlam ayrılığı anlamlarına gelen tenakuz kelimesi klasik mantıkta doğru ya da yanlış olma ihtimali taşıyan veya bir hüküm bildiren önermelerden birinin doğru ve diğerinin yanlış olma zorunluluğudur. “Zeyd insandır” ve

³⁵ “Lisân her maksadın mevkûf-ı aleyhidir. Her saâdetin anahtarıdır” [Bereketzâde İsmail Hakkı, *Meşveret* (İstanbul: Tasvir-i Efkâr Matbaası, 1318), 2] ifadesiyle dil meselesinde ne kadar hassas olduğunu açıkça ifade etmiştir. İsmail Hakkı, Türk Dilinin atalardan kalan miras olduğu ve onu konuşan insanların Türkçe'nin varisleri olduğu fikrindedir. Ona göre dilin, ıslah edilerek içinde bulunduğu karmakarışık halinden kurtarılması bir vatan borcudur. Yine “Bir lisânı kaide altına almak, zahirde yalnız o lisânın edebiyatına hizmet etmek gibi görünürse de hakikatte o lisân ahalisinin her cihetle terakkisine hizmet etmektedir.” ifadeleriyle dil hususundaki çalışmaların önemini vurgulamıştır (Bereketzâde, *Meşveret*, 2).

³⁶ Bereketzâde İsmail Hakkı (Muhsin), *Osmanlı Sarfının Mebadisi*, 2.

³⁷ Bereketzâde, *Yâd-ı Mâzî*, 140.

³⁸ Bereketzâde, *Tenâkuz-ı fikhî* (İstanbul: Nişân Berberyan Matbaası, h. 1308, m. 1890-91), 4.

³⁹ Bereketzâde, *Tenâkuz-ı fikhî*, 7.

⁴⁰ Bu makalenin neşriyle ilgili bir kayıt bulunamadı.

⁴¹ Bereketzâde, *Tenâkuz-ı fikhî*, 8.

“Zeyd insan değildir” cümlelerinde olduğu gibi isbat (olumlu) veya nefy (olumsuz) anlamları olan iki önermenin birbirleriyle ihtilafı sonucu çatışmasına “tenakuz” denir.⁴²

Tenakuza en yakın olarak kullanılan terim tearuzdur. Fıkıh usulünde hüküm ve muhteva itibarıyla birbiriyle çelişmeyen iki eşit delilden her birinin diğerinin gereğini (hükmünü) engelleyecek biçimde karşı karşıya gelmesini ifade eder. En kısa tarifıyla tearuz, aynı seviyedeki iki delilden her birinin aynı konuda diğerinin hükmüyle çatışan bir hüküm getirmesidir. İki sözden birinin diğerinin önüne durup onu yöneldiği cihete gitmesini engelleyen iki söze “müteâruz kelam” denir.⁴³ Kaynaklarda *tenakuz*la eş anlamlı olarak *tearuz*, *muâraza*, *teâdül*, *tezâd*, *temânu*, *tedâfu*, *tenâfi*, *ihtilâf* gibi kelimeler de kullanılır.⁴⁴

Fıkıhta genel olarak tenakuz ve tearuz kavramları kaideler, hükümler, ispat vasıtaları ve aynı müçtehide ait içtihatlar arasındaki çelişkiyi ifade edecek şekillerde kullanılmıştır. Bununla birlikte literatürde tenakuz ve tearuz yerine başka terimlerin de kullanıldığı görülmektedir. Örneğin *Mecelle*'de hukuk kaideleri arasındaki çelişki izah edilirken “*tearuz*” (md. 28, 46) terimi kullanılırken, ispat vasıtaları (şahitler) arasındaki çelişkiyi açıklarken “*ihtilâf*” (md. 1706-1715), kelimesi kullanılmıştır. Ayrıca yine *Mecelle*'de bir davacının daha önce davasını geçersiz kılacak şekilde bir söz söylemesi veya davranış sergilemesi ya da sükûtta bulunması “*tenakuz*” terimiyle ifade edilmiştir (md. 1615, 1656).⁴⁵

Bereketzâde tenakuzu lugavî, usûlî, mantikî ve fikhî olmak üzere dört kısımda incelemiştir. Lugavî tenakuz söylenen bir sözün, diğerinin anlamını bozması, aralarında çelişki bulunması durumudur. Bereketzade bunu; “*sanki her biri diğerini bozuyormuş gibi iki sözün tedâfuudur. Bir kimsenin söylediği sözün bazı ciheti; diğer cihetinin iptâlini iktizâ eyledikde ‘sözünde tenakuz var’ denilir*” şeklinde tarif etmiştir.⁴⁶ Usûlî tenakuz, biri doğru farz edildiğinde diğerinin geçersizliği ve de biri geçersiz (yalan) kabul edildiğinde diğerinin doğruluğu gerekecek şekilde iki önermenin çelişmesidir. Bereketzade bunu; “*herhangisinin sıdkı farz olursa diğerinin kizbi ve hangisinin kizbi farz edilse diğerinin sıdkı lâzım gelir sûrette iki kazıyyenin ihtilâflarıdır*”⁴⁷ şeklinde tarif etmiştir. Mantikî tenakuz birinin doğru diğerinin yalan olmasını bizatihi gerektirecek şekilde iki önermenin olumlu ve olumsuzluk açısından çelişmesidir. Bereketzade bunu Ali b. Ömer el-Kâtibî el-Kazvî'nin (ö. 675/1277) *Şemsiyye* isimli mantığa dair risâlesinden naklen şöyle açıklar: “*Tenakuz-ı mantikî, birisinin sâdik ve diğerinin kâzib olmasını li-zâtihî iktizâ eder sûrette iki kazıyyenin icâb ve selb ile ihtilâflarıdır.*”⁴⁸ Kısaca doğru olan söz, yalan olan sözün hükmünü geçersiz kılar.

Bereketzade'ye göre yapılan gayretlerin hiçbiri efradını cami ve ağyarını mâni olarak meseleyi tanımlayamamıştır. Çünkü bunlar aceleyle işe girişme (ibtidar) ve sükût gibi söz dışı durumları hariçte bıraktığı gibi konuşanın kendi aleyhine tenakuz içeren sözler söylemesi fakihlere göre davanın sıhhatine mâni bir tenakuz olmadığı halde tanımlara

⁴² Seyyid Şerif Cürçânî, *Ta'rifât: Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar yayınları, 1997), 66.

⁴³ Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) yayınları, 2002), 251.

⁴⁴ Şükrü Özen, “Teâruz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/208.

⁴⁵ Özen, “Teâruz”, 40/211.

⁴⁶ Bereketzâde, *Tenâkuz-ı fikhî*, 7-8.

⁴⁷ Bereketzâde, *Tenâkuz-ı fikhî*, 8.

⁴⁸ Bereketzâde, *Tenâkuz-ı fikhî*, 8.

dahil edilmiştir. Öyleyse fikhî tenakuz sarîh veya zımnî olarak iki sözün diğer kişi aleyhine çelişmesidir (sarîh yahud zımnî iki sözün şahs-ı âhar aleyhine tedâfu'udur) şeklinde tanımlanmalıdır.⁴⁹

Tanımda yer alan çelişme (tedâfu) kelimesiyle fakihler olumsuzluk (nefy) ve olumluluk (isbat), mutlaklık ve mukayyetlik, küllilik ve cüzilik (bazıyet), lazımlık ve melzumiyet veya sarahat ve tazammun yoluyla meydana gelen çelişmelerden daha genel bir anlamı kastetmişlerdir. Ayrıca tanımdaki iki zıt sözün hâkimin huzurunda olmasının şart olup olmadığı konusunda fakihler ihtilaf etmişlerdir. Yine tanımdan anlaşıldığı üzere mütekellimin kendi aleyhine çelişkili beyanı, davanın sıhhatine mâni değildir. Ancak diğer şahsın aleyhine olan tenakuz davanın sıhhatine mâni olur. Örneğin bir kişi miras hakkı iddia ederken “Ölenin benden başka varisi yoktur” dedikten sonra kendisiyle birlikte başka bir varisin daha bulunduğunu ikrar etse bu ikrarı sahih olur. Çünkü evvela mülkün tamamının kendisinin olduğunu iddia edip ardından sadece bir kısmının kendisinin olduğunu iddia ederek kendi aleyhine tenakuz ettiğinden bu durum davanın sıhhatine zarar vermemektedir. Ancak burada şu durum da dikkatten kaçırılmamalıdır. Eğer mütekellimin kendi aleyhine olan ikrarı başkasının hakkını iptalini içeriyorsa o zaman davanın sıhhatine mâni olur. Örneğin bir kişi, diğer kişinin emri/izni olmaksızın onun evini sattıktan sonra evi gasp ettiğini ikrar edip müşteri de inkâr etse, bu ikrarı sahih olmadığı gibi müşteriye de sirayet etmez. Zira ikrar hüccet-i kâsıradır.⁵⁰

Bu tenakuz çeşitleri arasındaki ilişkiye de işaret etmek gerekirse lugavî tenakuz iki kelam arasındaki çelişkiyi gösterirken, usûlî ve mantikî tenakuz iki önerme arasındaki çelişkiyi ifade eder. Fikhî tenakuz ise her bir şekilde olabilir. Örneğin bir kişinin bir gayri menkulün vakıf olduğunu iddia ettikten sonra mülk olduğu iddia etmesi iki kelam arasındaki tenakuzdur. Yine bir kimsenin babası bir gayri menkulü satarken sükût edip sonra da o mülkün kendine ait olduğunu iddia etmesi kelam ve sükût arasındaki çelişkiye; bir kimsenin de terekenin taksimine katıldıktan sonra terekenin hassaten kendine ait olduğunu iddia etmesi fiille kelam arasındaki çelişkiye örnektir. Bir kimsenin bir cariyeyle nikahlanmayı talep ettikten sonra onun mülkiyetinde olduğunu iddia etmesi iki icap arasındaki tenakuza; bir kimsenin kendisinin satın aldığı veya miras kaldığı şeklinde mukayyet olarak kendine ait olduğunu iddia ettiği bir şeyi daha sonra onu mutlak şekilde iddia etmesinde mutlak ve mukayyet arasındaki tenakuza örnektir.⁵¹

Sırf fikhî tenakuz örneklerinden biri şudur. Bir kişinin başlamış olduğu bir işlemin ardından onun hukuken ayrılmaz bir unsurunu nefyeden bir iddiada bulunması bir tenakuzdur. Bu durum usulcüler tarafından tenakuz olarak görülmemişse de fukaha bu tür örnekleri tenakuz çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Örneğin bir kişinin bir alışverişe kefil olduktan sonra onun fasit olduğunu ya da kumar veya şarap satımı olduğunu iddia etmesi bu tür bir tenakuzdur.⁵²

Bazı durumlarda tenakuz mahkemece geçerli sayılmaz. Örneğin mahkemede nizaâ konu olmadan önce yapılan ikrar daha sonra mahkemede gündeme gelse ikrarda bulunanın zilyetliği olmadıkça tenakuz sayılmaz. Nitekim bir kişi zilyetliği olmadığı halde zapt ve tasarrufu altında bulunan bir şeyin kendine ait olmadığını ikrar ettikten sonra o şeyin kendine ait olduğunu iddia ederek delil getirmek istese ikrar esnasında olmasa bile bu

⁴⁹ Bereketzâde, *Tenâkuz-ı fikhî*, 16.

⁵⁰ Bereketzâde, *Tenâkuz-ı fikhî*, 16-17.

⁵¹ Bereketzâde, *Tenâkuz-ı fikhî*, 11-12.

⁵² Bereketzâde, *Tenâkuz-ı fikhî*, 12-13.

iddiasında tenakuz bulunduğu için davası dinlenmez ve delili kabul edilmez. Yine bir davacı iddiasında tenakuza düştüğünde davası külliye batıl olmayıp tenakuza yol açan ikinci sözü batıl sayılır. Mesela bir kişi diğer bir kişiden yüz kuruş alacağı olduğunu iddia ettikten sonra dönüp iki yüz kuruş alacağı olduğunu iddia etse ikinci iddiası için delil getirmesi talep edilir.⁵³

3. Tenakuz Cari Olan Bazı Meseleler

Her meselede tenakuz cari olmaz. Fakihler özellikle bazı meselelerde tenakuzun dikkate alınmasını öngörmüşlerdir. Bunlar arasında hürriyet, nesep, talâk, vesâyet, velâyet, tevliyet-i vakf gibi ahval-i hafiye konularında tenakuzu dikkate almışlardır. Mesela bir kişi başka bir kişinin kölesi olduğunu ikrar edip, o kişi de onu sattıktan sonra azatlı veya aslen hür olduğunu iddia etse bu davası istihsanen dinlenir ve delili kabul edilir. Yine bir kimse karısı için “Bu benim süt kardeşimdir” dedikten sonra bu sözünden rücu etse tasdik olunur. Yine bir kadın kocasından muhalaa yoluyla ayrıldıktan sonra kocasının onu bu işlemde önce üç talakla boşadığına dair delil getirirse delili (şahitleri) kabul edilir ve muhalaa bedeli geri verilir. Yine bir vasi, vasiliği gereği bir şey sattıktan sonra o şeyi fahiş aldanmayla (gabn-i fâhiş) sattığını iddia etse veya veli olan baba küçük olan oğlunun malını sattıktan sonra fahiş aldanmayla (gabn-i fâhiş) sattığını iddia etse davası dinlenir. Yine vakfın mütevellisi vakfın gelirini kiraya verdikten sonra onu fahiş aldanmayla (gabn-i fâhiş) kiraya verdiğini iddia etse davası dinlenir.⁵⁴

Bazı tenakuz türleri davanın sıhhatine mânidir. Mesela bir kişinin Ahmet’in elindeki bir malın kendine ait olduğunu iddia edip yemin ettikten sonra yanıldığını söyleyip Mehmet’in elindeki malın kendisine ait olduğunu iddia etmesi durumunda davası kabul edilmez. Çünkü bir hak aynı anda iki kişiden istenemeyeceği gibi tek cihetten neşet eden bir hak için iki kişiye dava açılmaz. Yapılan şahitliğin davaya muvafık olmaması tenakuz olarak kabul edilir. Örneğin bir kimse bir malı gasp etse, iki şahit de bunu yaptığını ikrar ettiğine şahitlik etseler bu şahitlikleri kabul edilir. Eğer şahitlerden biri gaspa diğeri ikrara şahit olduğunu söyleseler kabul edilmez. Ancak şahitlerin davaya muvafık olması önceki davada (sebk-ı davada) şart koşulmuş meselelere münhasırdır. Yani davanın şart koşulmadığı yerlerde şahitlerin birbirine muvafık olmamaları davaya zarar vermez. Örneğin bir kadın kocasının kendisini talakla boşadığını iddia ettiği halde iki şahit muhalaa yaptığına şahitlik etseler kabul edilir.⁵⁵

Meselenin bir parçasında ortak noktada birleşseler bile iki şahitlik arasında muvafakat bulunmadığı sürece dava kabul edilmez. Mesela bir kişi bin liralık borca şahitlik ederken diğeri iki bin liraya şahit olduğunu söylese davacı bu fazlalığı dava etsin veya etmesin Ebu Hanife’ye göre şahitlerin şahitlikleri kabul edilmez. Ancak İmameyn’e göre davacı iki bini iddia etmişse kabul edilir. Burada Arap diline dayalı bazı teknik meseleler de vardır. Mesela şahitlerde biri bin liraya şahitlik yaparken diğeri bin beşyüz liraya şahitlik yapsa bin liralık kısmı ittifakla kabul edilir. Çünkü bin lafzını her iki şahit de kullanmıştır. Artı beş yüz kelimesi diğeri şahit tarafından Arap dili esaslarına göre atıf şeklinde ilave edilmiştir.⁵⁶

⁵³ Bereketzâde, *Tenâkuz-ı fikhî*, 15.

⁵⁴ Bereketzâde, *Tenâkuz-ı fikhî*, 17-18.

⁵⁵ Bereketzâde, *Tenâkuz-ı fikhî*, 20-21.

⁵⁶ Bereketzâde, *Tenâkuz-ı fikhî*, 21-22.

Mahkemede hükme mâni olan tenakuzdan biri şahitlikle dava arasındaki tenakuzdur. Bu da ya mutlak mukayyetlik veya zaman bakımından farklılık sebebiyle ya da bizatihi davanın kendisinde (nefs-i davada) olur. Örneğin Ahmet, Mehmet'in zimmetinde selem olarak bir miktar buğday alacağı olduğunu iddia edip şahitler de Mehmet'in Ahmet'te o miktarda buğday borcu olduğuna şahitlik etseler esah olan kavle göre bu şahitlikleri kabul edilmez. Çünkü Ahmet selem bedeli olan semeni malum bir şahıstan alacağı olarak iddia etmiştir; şayet meçhul bir şahıstan alacağı olduğunu iddia etseydi kabul edilirdi. Yine bir kişi başka birinin elinde olan bir ayn malın bir seneden beri kendisinin olduğunu iddia ettiği halde şahitler on seneden beri onun olduğuna şahitlik etseler kabul edilmez. Tenakuzun bizatihi davanın kendisinde (nefs-i davada) olduğu durumlar da söz konudur. Örneğin Ahmet, Mehmet'ten bin dirhem alacağı olduğunu iddia etmesine karşın borçlunun "Sen beni ibra etmiştin" diye müdafaada bulunup ardından da borcunu ödemediğine dair iki şahit getirmesi durumunda eğer borçlu davayla şahitlik arasında muvafık hale getirirse (yani iddia edilen miktarla, şahitlik yapılan miktar uyumlu olursa) şahitler kabul edilir, yoksa kabul edilmez. Ancak Mehmet ödemediğini iddia ettiği halde şahitler Ahmet'in ibra ettiğine şahitlik etseler o durumda muvafakat şartı olmaksızın her halükârda şahitlikleri kabul edilirdi.⁵⁷

Hüccetsiz hüküm vermek caiz olmadığından şahitlerin birbiriyle uyumlu şahitlik etmeleri mahkemede hüküm verebilmek için şarttır. İki şahit arasındaki tenakuz hem lafzen ve hem de manada ise şahitlikleri kabul edilmez. Ancak tartışmalı olmakla birlikte sadece lafzen olursa kabul edilir. Örneğin şahitlerden biri hibeye diğeri ise atıyyeye şahitlik etseler buradaki muhalefet manada değil lafızda olduğundan ve de şahitlikte maksat medlul olduğundan şahitlikleri kabul edilir. Binaenaleyh manada muvafakat bulunursa diğeri şeylerde muhalefet zarar vermez. Yine şahitler biri noksana diğeri ziyadeye veya biri kaliteliye diğeri kalitesize şahitlik etseler bu durumda eğer davacı ziyadeyi veya kaliteliyi iddia etmişse en azı ve kalitesizi hakkındaki şahitlikleri kabul edilir. Ancak davacı noksanı veya kalitesizi dava etmişse şahitlikleri kabul edilmez. Örneğin şahitlerden biri yüze diğeri yüz elliye şahitlik etse davacı da yüzü iddia etse şahitlikleri yüz üzerine kabul edilir. Burada fukahanın ortaya koyduğu genel bir kurala da işaret etmek gerekir. Onlara göre eğer şahitlik davacı tarafından iddia edilenden daha çok miktara ise kabul edilmez. Örneğin bir davacı bir hanenin muşa (şayi) hisse olarak yarısının kendinin olduğunu iddia ettiği halde şahitler muayyen bir kısma şahitlik etseler, iddia edilenden daha çok miktara şahitlik sayıldığı için kabul edilmez.⁵⁸

Davayla şahitlik arasında muvafakat şart olduğu gibi şahitlerin şahitlikleri arasında da muvafakat gereklidir. Bu muvafakatin lafzen mi yoksa manen mi şart olduğu konusunda fakihler ihtilaf etmişlerdir. Ancak kesin olan şudur ki manadaki muvafakatin gerekliliği konusunda ittifak vardır. Bununla birlikte fakihler özellikle vakıf meselelerinde şahitlerin ihtilafının şahitliğin kabulüne mâni olduğu genel prensibinden elli beş meseleyi istisna etmişlerdir.⁵⁹

İki şahitle diğeri iki şahit arasındaki tenakuz da aynı şahitlikle dava arasında ve iki şahit arasındaki tenakuz gibidir. Davada henüz hüküm verilmeden iki şahitle diğeri iki şahidin şahitlikleri arasında tenakuz olursa birbirinin reddini gerektirirler. Örneğin iki şahit bir şahsın Ahmet'i kurban bayramı günü Mekke'de öldürdüğüne, diğeri iki şahit de o şahsın

⁵⁷ Bereketzâde, *Tenâkuz-ı fikhî*, 22-24.

⁵⁸ Bereketzâde, *Tenâkuz-ı fikhî*, 25-26.

⁵⁹ Bereketzâde, *Tenâkuz-ı fikhî*, 28-29.

Ahmet'i kurban bayramı günü Kufe'de öldürdüğüne şahitlik etseler ve bunların dördü hâkimin huzurunda bulunsalar dördünün de şahitlikleri reddedilir. Ancak ilk iki şahidin şahitlikleri önceden dinlenip onunla hüküm verildikten sonra onlara munâkız iki şahit gelse sonra gelenlerin şahitlikleri reddedilir.⁶⁰

Bir davanın sahih olmasının şartlarından biri iddia edilen şeyin sabit olması mümkün bir şey olmasıdır. Nitekim hakikaten ve âdeten imkânsız olan şeyin davası olmaz. Örneğin yaşça büyük olan bir kişi, kendinden küçük bir kişiyi babası diye iddia etse, tenakuzdur. Akranların birbirine baba – oğul olması da imkansızdır. Bu tür davalar dinlenmez. Aynı şekilde bir şeyin zıddı (munâkız ve münâfi) ile birlikte var olması aklen imkansızdır. Örneğin bir kişi elindeki bir malın başka birinin olduğunu ikrar ettikten ve hâkim de onu sahibine iade etmesini emrettikten sonra bu malı o kişiden daha evvel satın aldığını iddia etse davası dinlenmez. Burada iddia ikrara mâni, ikrar da ona mânidir. Dolayısıyla bu iddia sahih olmaz. İsten aklen, ister adeten isterse şer'an olsun imkansız (mümteni / muhal / müstahil) olan bir şeyi dava etmek kabul edilmez. Akranını oğlu diye iddia aklen mümteni, fakirlikle bilinen birinin diğer bir kişiye çok miktarda borç verdiğini iddia etmesi adeten mümtenidir. Bu, haddi zarında mümkün olmakla birlikte o kişinin adeti bunun batıl olduğuna hükmeder. Yine nesebi sabit olan birinin aklen ve adeten mümkün olacak başka birinin oğlu olduğunu iddia etmesi ise şer'an mümtenidir.⁶¹

4. Mecelle'de Tenakuz Meseleleri

Son dönem Osmanlı Hukuku'nda da tearuz ve tenakuz kavramlarının özellikle Hanefi fıkhı çerçevesinde "Mecelle"de yer aldığı görülmektedir. Bu husus Mecelle'nin 28. maddesinde "iki fesâd tearuz etdikde, ehaffi irtikâb ile, a'zâmının çâresine bakılır." şeklinde açıklanmıştır. Yani iki kötülük karşı karşıya geldiğinde hafif olanı işlenerek büyük olanının giderilmesine çalışılır.⁶² Mecelle'nin 46. maddesi'nde "Mâni' ve muktezi tearuz etdikde mâni' takdim olunur. Binâen alâ zâlik bir adam borçlusu yedinde merhûn olan mâlını âhara satamaz." denilmektedir. Mâni, bir işin geçersizliği, muktezi ise geçerliliğini gerektiren şey demektir. Buna göre mâni ile muktezi karşı karşıya geldiğinde mâni öne alınır. Mesela bir kimse borçlusunun elinde rehin olarak bulunan malını başkasına satamaz. Her ne kadar o malın sahibi olmak malda tasarrufu muktezi (gerektirir) ise de rehin verilmiş olması bu malın satılmasına mânidir.⁶³

Mecelle'nin 80. maddesinde ise "Tenakuz ile hüccet kalmaz, lâkin mütenâkızın (çelişenin) aleyhine olan hükme hâlel gelmez. Meselâ, şâhidler şehadetlerinden rücu' ile tenakuz etdiklerinde şehadetleri hüccet olmaz. Lâkin evvelki şehadetleri üzerine kâdî hükmetmiş ise bu hüküm dahi bozulmayıp, mahkûmun bihi şâhidlerin tazmin etmesi lâzım gelir" denilmektedir. "Tenakuz ile hüccet(delil) kalmaz" ifadesi tenakuz sebebiyle hüccet batıl olur demektir. Ancak zikredilen hüccet gereğince sonuçlanan hükme hâlel gelmez. Yani önceki şahitlikleri üzerine hâkim hüküm vermişse bu hüküm bozulmaz. Bu konu fûru fıkhıta şahitlikten rücu halleri konusunda ele alınır. Hüccet tabiri hem beyyine, hem ikrar hem de yeminden nükülü kapsamakla birlikte bu konuda hüccetle beyyine ve şahitlik kastedilir. Nitekim tenakuzun ikrara mâni olmadığı kaidesi de mevcuttur. Örneğin bir kimse bir şeyi inkâr ettikten sonra o şeyi ikrar etse ve bu şekilde tenakuz etse mezkûr ikrarı sahih ve muteberdir. Mecelle'deki "şâhidler şehadetlerinden rücu' ile tenakuz

⁶⁰ Bereketzâde, *Tenâkuz-ı fikhî*, 29-30.

⁶¹ Bereketzâde, *Tenâkuz-ı fikhî*, 34-38.

⁶² Ahmet Şimşirgil - Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle* (İstanbul: KTB Yayınları, 2008), 112

⁶³ Ahmet Şimşirgil, Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, 154.

etdiklerinde şehadetleri hüccet olmaz" ifadesi artık hâkim onların şahitlikleriyle hüküm veremez demektir. Çünkü şahitlerin her biri şahitliklerinde mütenakız olduğu için hâkim mütenakız kelamla hüküm veremez. Bu durumda bir malın telefine yol açılmadığı için şahitlere bir tazminat lazım gelmez. Çünkü davacının hakkının sabit olmaması onların şahitlikten rücu etmelerinden dolayı değildir, yokluk aslında bakidir ve şahitlik edilecek olan malın telefine sebep olmamıştır. "Lâkin evvelki şehadetleri üzerine kâdî hükmetmiş ise bu hüküm dahi bozulmayıb, mahkûmun bihi şâhidlerin tazmin etmesi lâzım gelir" ifadesi ise şahitlerin rücuu hâkimin hüküm vermesinden sonra olmuşsa şahitlerin hükmedilen malın bedelini vermeleri gerekir demektir. Bu konuda davacının hükmedilen malı kabzedip etmemesine göre hükmün değişeceğiyle ilgili fukaha arasında bir ihtilaf bulunmaktadır.⁶⁴

Tenakuz bahsi *Mecelle*'de özel başlık altında 1647-1659 maddeleri arasında ele alınmıştır. Bu maddeleri özetle burada zikredebiliriz:

"Tenakuz, mülkiyet davasına mâni olur" (md. 1647). Örneğin bir kimse bir mal satın almak isteyip de sonra o malın kendinin olduğunu dava etse, davası dinlenmez. "Bir kimse, bir malı diğer kimsenin olduğunu ikrar ettikten sonra, "benimdir" diye dava etse, sahih olmadığı gibi, âharın tarafından bi'l-vekâle ve bi'l-vesâye dava etmesi dahi sahih olmaz" (md. 1648). "Bir kimse, diğer kimseyi cemi' davadan ibra ettikten sonra, kendisi için, andan bir mal dava etse sahih olmaz. Amma başkası için bi'l-vekâle yahut bi'l-vesâye dava edebilir." (md. 1649). "Bir kimse, bir malı âhar kimse için dava ettikten sonra, kendisi için dava etse sahih olmaz. Amma kendisi için dava ettikten sonra, bi'l-vekâle âhar kimse için dava edebilir. Zirâ dava vekili bazen mülkü nefesine muzaf kılar. Amma bir kimse, inde'l-husûme kendi mülkünü başkasına muzâf kılmaz" (md. 1650). "Hakk-ı vâhid, iki kişiden ayrı ayrı istifa olunamadığı gibi, cihet-i vâhideden dolayı hakk-ı vâhid, iki kişiden iddiâ dahi olunamaz" (md. 1651). "Nasıl ki, mütekellim-i vâhidin davasında tenakuz bulunur ise, vekil ve müvekkil ve vâris ve mevrus gibi, mütekellim-i vâhid hükmünde olan iki kimsenin kelâmlarında dahi, tenakuz tahakkuk eder. Şöyle ki, bir husus hakkında müvekkilden sebk eden davaya münafi, vekili, bir dava dermeyân etse, sahih olmaz" (md. 1652). "Hasmin tasdiğiyle, tenakuz mürtefi olur" (md. 1653). "Hâkimin tekzihiyle dahi, tenakuz mürtefi olur" (md. 1654). "Mahall-i hafa olup da müddeinin mazereti zahir olur ise tenakuz ma'fuv olur" (md. 1655). "Taksim-i terekeye iptidar, maksûmun müşterek olduğunu ikrardır. Binaenaleyh, ba'de't-taksim maksûmu "benimdir" diye dava etmek tenakuzdur" (md. 1656). "Mütenâkız görünen iki kelâmın tevfiği mümkün olup da müddei dahi tevfiğ eder ise tenakuz mürtefi olur" (md. 1657). "Bir kimse, bir akdin bâttan ve sahihan kendisinden sâdir olduğunu ikrar ederek, bu ikrarı senede rapt olunduktan sonra, dönüp de ol akdin, vefaen veyahut fasiden münakid olduğunu iddia etse, davası mesmû olmaz" (md. 1658)...

Sonuç

Bereketzâde İsmail Hakkı çok yönlü bir Osmanlı alimi ve yazarıdır. İyi bir eğitim almıştır. İlmi kişiliğinin yanında siyasi ve sosyal yönü de bulunmaktadır. Devlet memuru olarak memleketin dört bir yanında hizmet ederken fikri birikimini fiiliyatına yansıtmiş ve meselelerin halkın ve devletin yararına çözümlenmesi için büyük çaba sarf etmiştir. Bir yandan da eser telifine önem vermiştir. Hukuk alanında en önemli eserlerinden biri *Tenâkuz-ı Fikhî*'dir.

⁶⁴ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (İstanbul: Hukuk matbaası, 1330), 1/171-173.

İslam hukukunun uygulama sahasına yönelik konulardan biri olan yargılama usulü, içerisinde birçok kompleks konuyu barındırmaktadır. Bunlardan biri olan davalı veya davacının murafaa veya muhakeme esnasında çelişkili beyanlarda bulunması önemli bir meseledir. Böyle bir durumda hâkimin beyanı muteber saymama ve delili geçersiz sayma gibi yetkileri bu konu çerçevesinde ele alınır. Bereketzâde, tenakuzu lugavî, usûlî, mantıkî ve fikhî olmak üzere dört kısımda incelemiştir. Eserinde tenakuzu, fikhî bağlamda incelemiştir. Ona göre fikhî tenakuz “sarih veya zımni olarak iki sözün diğer kişi aleyhine çelişmesidir” şeklinde tanımlanmalıdır. Söylenen bir sözün, diğerinin anlamını bozması, aralarında çelişki bulunmasına lugavî tenakuz, biri doğru farz edildiğinde diğerinin geçersizliği ve de biri geçersiz (yalan) kabul edildiğinde diğerinin doğruluğu gerekecek şekilde iki önermenin çelişmesine usûlî tenakuz, birinin doğru diğerinin yalan olmasını bizatihi gerektirecek şekilde iki önermenin olumlu ve olumsuzluk açısından çelişmesine ise mantıkî tenakuz denir. Neticede lugavî tenakuz iki kelam arasındaki çelişkiyi gösterirken, usûlî ve mantıkî tenakuz iki önerme arasındaki çelişkiyi ifade eder. Fikhî tenakuz ise her bir şekilde olabilir.

Fikhî tenakuz açısından bakıldığında mütekellimin kendi aleyhine çelişkili beyanı, davanın sıhhatine mâni değildir. Ancak diğer şahsın aleyhine olan tenakuz davanın sıhhatine mâni olur. Eğer mütekellimin kendi aleyhine olan ikrarı başkasının hakkını iptalini içeriyorsa o zaman davanın sıhhatine mâni olur. Yine bir kişinin başlamış olduğu bir işlemin ardından onun hukuken ayrılmaz bir unsurunu nefyeden bir iddiada bulunması bir tenakuzdur. Tenakuzla ilgili bazı temel prensipler ise şöyledir: Bazı durumlarda tenakuz mahkemece geçerli sayılmaz. Her meselede tenakuz cari olmaz. Ancak bazı tenakuz türleri davanın sıhhatine mânidir. Mahkemede dava sürecinde yapılan şahitliğin davaya muvafık olmaması tenakuz olarak kabul edilir. Nitekim şahitlikle dava arasındaki tenakuz mahkemede hükme mânidir. Tenakuzun bizatihi davanın kendisinde (nefs-i davada) olduğu durumlar da mümkündür. Hüccetsiz hüküm vermek caiz olmadığından şahitlerin birbiriyle uyumlu şahitlik etmeleri mahkemede hüküm verebilmek için şarttır. İki şahit arasındaki tenakuz hem lafızda ve hem de manada ise şahitlikleri kabul edilmez. Ancak tartışmalı olmakla birlikte sadece lafızda olursa kabul edilir. Davayal şahitlik arasında muvafakat şart olduğu gibi şahitlerin şahitlikleri arasında da muvafakat şarttır. Bu muvafakatin lafzen mi yoksa manen mi şart olduğu konusunda fakihler ihtilaf etmişlerdir. Ancak kesin olan şudur ki manadaki muvafakatin gerekliliği konusunda ittifak vardır. Yine iki şahitle diğer iki şahit arasındaki tenakuz da aynı şahitlikle dava arasında ve iki şahit arasındaki tenakuz gibidir. *Mecelle*'deki “Tenakuz ile hüccet kalmaz” (*Mecelle*, md. 80) ifadesi tenakuz sebebiyle hüccet batıl olur manasındadır. Ancak zikredilen hüccet gereğince sonuçlanan hükme hâlel gelmez. Yani önceki şahitlikleri üzerine hâkim hüküm vermişse bu hüküm bozulmaz. Yine *Mecelle*'de “Tenakuz, mülkiyet davasına mâni olur” (md. 1647) ifadesi bir malı önce satın almak isteyip sonra o malın kendinin olduğunu dava etmek batıl olur anlamındadır.

İsmail Hakkı Bereketzâde'nin bundan yaklaşık bir asır önce tespit ettiği İslam hukukundaki tenakuz konusunda ciddi kaynak sıkıntısının günümüzde de nispeten devam ettiği görülmektedir. Bu konuya fıkıh kitapları içerisinde yer verilse de müstakil eserler ve çalışmalar yeterli seviyede değildir. İslam hukukunun hem doktrin hem de uygulama bakımından yargılama hukuk alanıyla ilgili olan tenakuz konusu üzerinde araştırmalar yapılmaya değer bir konudur.

**Karakolda doğru söyley, mahkemede şaşar! Bereketzâde'nin Tenâkuz-ı Fikhî Adlı Eseri
Bağlamında Mahkemede Çelişkili Beyan**

Kaynakça

- Ali Haydar Efendi. *Dürerü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*. İstanbul: Hukuk matbaası, 1330.
- Bereketzâde İsmail Hakkı. *Osmanlı Sarfının Mebâdîsi*. İstanbul h. 1292 (m. 1875-76).
- Bereketzâde İsmail Hakkı. *Necâib-i Kur'aniyye*. Haz. Ertuğrul Özalp. II. Basım, İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2002.
- Bereketzâde İsmail Hakkı. "Mukaddime", *Meşveret*. İstanbul: Tasvir-i Efkâr Matbaası, 1318.
- Bereketzâde İsmail Hakkı. *Yâd-ı Mâzî*. Haz. Mümtaz Habib Güven. İstanbul: Nehir yayınları, 1997.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. Haz. Fikri Yavuz - İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi, ts.
- Coşkun, Muhammed. *Bereketzâde İsmail Hakkı'nın Envâr-ı Kur'an Tefsiri ve Diğer Tefsir Yazıları*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008."
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Ta'rifât: Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar yayınları, 1997.
- Ebuzziya Tevfik. *Yeni Osmanlılar Tarihi*. Haz. Şemsettin Kutlu. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973.
- Ekinci, Ekrem Buğra. "Mecelle Hakkında Değerlendirmeler", *Adalet Dergisi*, 2019/1, Sayı:62, s. 347.
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) yayınları, 2002.
- Gürbüz, Mehmet. "Esrâr-ı Belâgat'ta Fesahata Dair", Ankara, *Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu*, 15-16 Mayıs 2009, s. 333-348.
- Mahmud Hamza. *et-Tefâvuz fi't-Tenâkuz*. Çev. Bereketzâde İsmail Hakkı. *Tenâkuz-ı Fikhî*. İstanbul: Nişân Berberyan Matbaası, h. 1308 (m. 1890-91).
- Mardin, Şerif. *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Okuyan, Mehmet. "Bereketzâde İsmail Hakkı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1992, 5/490.
- Okuyan, Mehmet. *Son Dönem Osmanlı'da İki Müfessir: Bereketzâde İsmail Hakkı ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa*. Samsun: Etüt Yayınları, 2001.
- Özen, Şükrü. "Teâruz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2011, 40/208.
- Şimşirgil, Ahmet - Ekinci, Ekrem Buğra. *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*. İstanbul: KTB Yayınları, 2008.
- Taşpınar, İsmail. *Hacı Abdullah Petrici'nin Hıristiyanlık Eleştirisi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- Tezel, Rûveyda. *Bereketzâde İsmail Hakkı'nın Metâlib-i Âliye Adlı Eserinin Çeviri Yazısı ve Eserin Teleolojik Delil Bağlamında Tahlihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yığıtoğlu, Osman. *Bereketzâde İsmail Hakkı ve Anılarına Göre Son Dönem Osmanlı Toplumunu*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2005.